

NOTE BIBLIOGRAFICE

VALERIU LAZĂR, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Casa de Editura "Mureș", Târgu-Mureș, 1995, 358 p., CXXIV pl.

Adresată specialiștilor și, eventual, bibliofililor, lucrarea lui Valeriu Lazăr vine să acopere un gol bibliografic, fiind prima întreprindere de acest fel referitoare la teritoriul actual al județului Mureș. Rod al muncii și experienței științifice acumulate timp de câteva decenii de cel mai bun cunoscător al tezaurului arheologic mureșean, lucrarea prezintă un maxim interes pentru istoria noastră veche și medievală (trebuie menționat că descoperirile cu specific medieval sunt prezentate doar în măsura în care se leagă direct de descoperirile anterioare).

În vederea realizării *Repertoriului*, în 1975 a fost difuzat, în special cadrelor didactice, un *Chestionar istoric* cuprinzând 10 întrebări. După cum afirmă însuși autorul (p.18), răspunsurile primite, deși puține, au furnizat multe date noi, inedite, privind patrimoniul arheologic și istoric al județului.

După cum mărturiseste în *Introducere* (p.11), autorul și-a propus "să prezinte întreaga paletă de mărturii arheologice, atât cele provenite din descoperiri întâmplătoare, cât și cele descoperite prin cercetări, sondaje și săpături sistematice, multe din ele inedite, păstrate astăzi cu precădere în muzeele, colecțiile publice sau particulare din județ sau din afara lui".

În cea mai mare parte, metodologia utilizată pentru realizarea acestui *Repertoriu* coincide cu cea folosită și-n cazul repertoriilor publicate anterior (cele ale județelor Botoșani, Vaslui, Iași, Cluj), dar aduce, sub aspect informațional, și elemente noi. Astfel, prin codificarea localităților și a punctelor topografice cu descoperiri arheologice, *Repertoriul* poate forma o percepție corectă a patrimoniului pe care îl detine la momentul realizării lui unitatea administrativ-teritorială, precum și continuitatea populației autohtone pe plaiurile mureșene. Vestigiile arheologice sunt prezentate în detaliu (istoricul descoperirii, structura, valoarea documentară, încadrarea în epocă și cultură), din paleolitic până în faza timpurie a feudalismului românesc (sec. XII-XIII), când apar mențiunile scrise despre localitățile din județ. Și ca o notă în plus, trebuie remarcat faptul că descoperirile de excepție sunt prezentate mai pe larg decât în repertoriile anterioare, fiind specificată și contribuția autorilor la punerea lor în valoare. De asemenea, au fost reevaluate unele descoperiri mai vechi, greșit încadrate cronologic, cultural sau etnic (desigur că mai rămân destule probleme controversate, mai ales cele legate de datare și apartenență etno-culturală).

În ceea ce privește structurarea lucrării, și aici se constată modificări față de alte repertorii. Ea cuprinde două secțiuni: în prima sunt prezentate considerațiile metodologice care au stat la baza elaborării lucrării, precum și considerațiile generale privind cadrul fizico-geografic al teritoriului județului Mureș; apoi, istoricul cercetărilor și considerațiile generale de ordin arheologico-istoric. Partea a II-a cuprinde *Repertoriul* propriu-zis, cu prezentarea obiectivelor și descoperirilor arheologice pe localități și puncte topografice (în ordine alfabetică și cronologică) și rezumatul lucrării în limbile engleză, franceză și germană.

Volumul cuprinde și anexe, unde sunt prezentate localitățile care au fost codificate (Anexa A), înșiruirea alfabetică a localităților, cu primele lor menționări documentare și cu principalele denumiri pe care le-au avut în epocile feudală și modernă (Anexa B), localitățile scoase din nomenclator, prin operațiile de comasare, contopire și unire (Anexa C), localitățile cu denumirea schimbată după ultima organizare administrativ-teritorială din 1964 (Anexa D) și localitățile dispărute (Anexa E).

Lucrarea mai conține lista abrevierilor, precum și numeroase planșe reprezentând obiectivele și descoperirile arheologice, grupate pe epoci și culturi. Revenind la planșe, trebuie arătat că tipografia "Metropol" din București a omis o planșă (pl. LXXCIII), care încheia prezentarea ilustrată a seriei de depozite de bronzuri descoperite pe teritoriul jud. Mureș (depozite din Bronz D - Hallstatt B3), fapt de altfel semnalat de autorul *Repertoriului* într-un articol din revista *Târnava* (Valeriu Lazăr, *O omisiune regretabilă*, anul VI (1996), nr. 3 (39), p.12). În locul amintitei planșe, a fost inclusă o planșă cu mărturii arheologice din a doua epocă a fierului (La Tène), pl. LXXXVIII, ce conține ceramică dacică de la Lechința de Mureș și Sighișoara și brățări cu nodozități din epoca La Tène târzie de la Sighișoara și Papiu Ilarian.

Repertoriul arheologic al județului Mureș, bazat pe un material factic și informațional deosebit de bogat, este o lucrare monumentală, de referință, privind spațiul istoric și geografic prezentat, fiind încununată și cu Premiul "V. Pârvan" al Academiei Române (1995).

IULIA MOLDOVAN

VASILE URSACHI, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, 590 p., 33 fig., 364 pl.

Apărută sub egida Institutului Roman de Tracologie, în colecția *Bibliotheca Thracologica*, lucrarea semnată Vasile Ursachi este prima monografie a unei așezări geto-dacice de tip *dava* din Moldova.

Cele opt capitole ale lucrării - I. *Introducere*, II. *Așezarea geto-dacică*, III. *Sistemul de fortificații*, IV. *Inventarul așezării*, V. *Necropola*, VI. *Cronologie*, VII. *Apartenență etnică*, VIII. *Concluzii*, sunt completate de un bogat material ilustrativ alcătuit din planurile și stratigrafia secțiunilor de la Brad și planșe cu desene și fotografii ale inventarului arheologic.

Prezentarea fizico-geografică a zonei în care se află stațiunea arheologică de la Brad explică, în bună măsură, atracția comunităților din toate timpurile pentru acest spațiu geografic. Ca o recunoaștere modernă a calităților de habitat se menționează înființarea în acest loc a unei școli de agronomie și a unei ferme pilot de către Ion Ionescu de la Brad, primul specialist român în științe agricole. Următoarele pagini ale *Introducerii* prezintă informații succinte despre rezultatele campaniilor arheologice de la Brad. Din 1963 - la un an după identificarea pe teren de către Al. Vulpe și V. Ursachi, și pînă în 1984 s-au deschis 31 de secțiuni și au fost cercetate trei morminte din necropola tumulară.

Cele trei mari componente ale așezării geto-dacice de la Brad sunt: zona fortificată (acropola), așezarea deschisă și necropola tumulară. Capitolul al doilea începe cu prezentarea straturilor de cultură din stațiunea de la Brad; succesiunea lor nu are aceeași structură. Astfel, pe acropolă, stratul de cultură are o grosime de trei metri și cuprinde mai multe perioade istorice: epoca eneolitică (Precucuteni, Cucuteni A și AB), perioada de tranziție spre epoca bronzului, epoca bronzului (Monteoru I C 2-I-a, Noua), prima epocă a fierului (Hallstatt B), epoca dacică și epoca medievală. În așezarea eneolitică se semnalează prezența unor piese unice ce fac parte dintr-un depozit aparținând culturii Cucuteni, faza A4: discuri de aur, brățări de aramă cu secțiunea rombică și un topor de aramă cu brațele în cruce, la capătul scurt în formă de daltă iar la celălalt capăt cu un ascuțit de formă rombică, toate acestea fiind produse importate din sud, din aria culturii Gumelnița. Cel mai important strat de cultură de pe acropolă corespunde epocii geto-dacice și se împarte în patru niveluri cu mai multe faze de locuire. Primele două niveluri aparțin secolelor IV-III î.Hr., respectiv secolele III-II î.Hr., iar ultimele se încadrează fazei clasice de dezvoltare a civilizației geto-dacice, secolul I î.Hr., respectiv secolul I d.Hr. și începutul secolului al II-lea d.Hr. După opinia autorului, sfârșitul locuirii trebuie legat de evenimentele de la începutul secolului al II-lea d.Hr. încheiate cu includerea Daciei în Imperiu. Pentru așezarea deschisă, unde situația este mai clară pentru ultimele faze de locuire, cele două straturi de cultură existente aparțin epocii bronzului și epocii geto-dacice, cel din urmă diferențiindu-se în trei niveluri. În așezarea deschisă nu există corespondent pentru primul nivel dacic de pe acropolă și nici pentru ultimele faze ale ultimului nivel. Cel de-al treilea nivel dacic (corespunzător nivelului patru de pe acropolă, fără ultimele faze) se poate urmări pe o distanță de 400 de metri de la șantul de apărare, acesta reprezentând extensia maximă a așezării deschise de la Brad.

O altă problemă abordată în capitolul al doilea este cea a locuințelor, analizate sub aspectul formei, al modalităților de construcție, al amenajărilor interioare și al tendințelor de sistematizare a acestora. Cele două tipuri de locuință - adâncită în pământ și de suprafață, se întîlnesc atât în așezarea fortificată cât și în cea deschisă. Pe acropolă, în ultimele două niveluri dacice, se întîlnesc numai locuințe de suprafață. Între acestea se detașează o locuință de dimensiuni foarte mari (430 mp) ce aparține celui de-al treilea nivel dacic. Deși cu două faze de construcție ce parcurg același secol, secolul I î.Hr., aceasta clădire pare să fi avut funcționalități diferite - locuință rezidențială a căpeteniei uniunii de triburi și edificiu religios. Această descoperire completează argumentația de ordin arheologic ce susține existența organizării protourbane la populația geto-dacică. O construcție de tip deosebit, aparținând nivelului trei dacic, a apărut și în așezarea deschisă. Aceasta este prevăzută cu zece gropi de par și pare să fi avut o destinație specială, eventual de cult.

De o importanță deosebită este și sanctuarul rotund cu stâlpi de lemn, descoperit în partea de sud-vest a acropolei. În rândul construcțiilor cu caracter religios autorul mai amintește: construcția cu absidă - a doua fază a locuinței de mari dimensiuni, locuința cu zece gropi de par din așezarea deschisă și, de asemenea, gropile cu caracter religios. Alături de locuința de mari dimensiuni și de locul de acces pe acropolă, sanctuarul delimita un spațiu central (o piață) pavat cu piatră de râu, fapt ce sugerează un început de sistematizare în cadrul așezării. Sanctuarul rotund a avut trei faze de construcție. Primele două constituie o singură etapă de folosire, probabil tot cu caracter religios. După părerea autorului, a doua fază de construcție a sanctuarului - edificiul cu absidă, ar putea constitui o etapă mai veche a construcțiilor de cult dacice,

care precede sanctuarele rotunde cu stâlpi de lemn; la fel, sanctuarele patrulatele cu aliniamente din tamburi de lemn pot constitui o formă de tranziție între construcțiile cu absidă și sanctuarele rotunde sau chiar una anterioară acestora. O datare precisă a acestor etape de construcție va rezolva nodul gordian al problemei. Ultima fază de construcție este reprezentată de sanctuarul rotund cu stâlpi de lemn, acesta reprezentând o adevărată zonă sacră a așezării.

Prezentarea anexelor și gropilor încheie capitolul al doilea, completând imaginea globală a descoperirilor de la Brad. În legătură cu gropile de cult și puțurile votive, V. Ursachi vede în existența lor o posibilă fază premergătoare apariției marilor sanctuare de mai târziu.

Capitolul al treilea abordează o problemă importantă pentru studiul așezărilor de tip *dava*, aceea a sistemului de fortificație. În așezarea aparținând epocii bronzului apare prima fortificație. Ea a fost exploatată și în prima epocă a fierului, apoi în primele două niveluri dacice. În al treilea nivel dacic, la jumătatea secolului I î.Hr., apare o nouă fortificație alcătuită dintr-un șant și o construcție de lemn ce avea dublu rol - poartă de intrare în acropolă și element de întărire a escarpei șantului de apărare. Ea va fi abandonată, treptat, spre sfârșitul secolului I î.Hr. sau începutul secolului I d.Hr. În legatură cu problema sistemelor de fortificație, autorul insistă asupra importanței acestora pentru rezolvarea problemelor legate de apariția și durata așezărilor de tip *dava*. Analizând date mai vechi și mai noi, la care adaugă ultimele concluzii ale cercetărilor din davele de pe valea Siretului (Poiana, Răcătău și Brad), V. Ursachi fixează reperele cronologice ale dispariției așezărilor de tip *dava*, dispariție care a avut loc la sfârșitul secolului I î.Hr. sau începutul secolului I d.Hr. (în special cele din Câmpia Munteniei), în a doua jumătate a secolului I d.Hr. (cele din sudul Moldovei și din estul Munteniei) sau la începutul secolului al II-lea d. Hr. (cele de pe valea Siretului).

Cel mai cuprinzător capitol al lucrării -*Inventarul așezării*, prezintă uneltele, armele, ceramica, obiectele de podoabă și monedele descoperite în stratul de cultură geto-dacic de la Brad. Ponderea cea mai însemnată o are ceramica; sunt prezentate amănunțit tipurile ceramice și variantelor lor, precizându-se descoperirile similare, încadrările tipologice și cronologice anterioare, la care se adaugă completările bazate pe studiul stratigrafiei din stațiunea de la Brad; de asemenea, sunt înseriate unele tipuri ceramice ignorate în studiile de până acum (vasul cu tub, platourile). Ceramica lucrată la roată este preponderentă în ultimele două niveluri dacice, - evidențiindu-se ceramica pictată-, dar menționăm și existența ceramicii fine lucrată la mână, spre deosebire de situația din alte așezări. Ceramica de import prezintă în așezare dovedește existența legăturilor comerciale cu lumea greacă și romană.

Printre piesele deosebite de la Brad enumerăm: un butuc de roată din ceramică, probabil de la un car solar, fragmente dintr-un tip de scut puțin cunoscut în lumea dacică, piese de bronz dintr-un car, o imitație după o cupă deliană și vase de cult de o forma deosebită, cu analogii doar la Răcătău și Poiana.

Cea de-a treia zonă distinctă a de la Brad este necropola tumulară. Rezultatele cercetării celor trei tumuli, la care se adaugă cele provenind de la descoperirile din așezarea deschisă (16 morminte de înhumatie și unul de incineratie), fac obiectul celui de-al cincilea capitol al lucrării. În necropolă s-a practicat incineratia în tumuli cu arderea pe loc; ca element specific acestor tumuli remarcăm prezența unor mici gropi în poziție secundară (situație semnalată și la Răcătău), lipsite de inventar, care determină, în opinia autorului, încadrarea într-un nou tip de morminte tumulare. Totodată, autorul consideră necesară o reinterpretare a mormintelor de incineratie în gropi cilindrice, al

căror inventar pledează mai mult pentru folosirea lor ca gropi cu resturi menajere, și a câmpurilor de gropi cu semnificație funerară, considerate necropole.

Ultimul capitol este rezervat reconstituirii vieții economice, sociale și politice de la Brad. Un loc important în această reconstituire este acordat legăturilor cu lumea greacă, ale căror urmări se resimt în societatea geto-dacică de la est de Carpați, ele fiind mai intense și mai productive decât cele cu lumea celtică ce nu se înregistrează la aceleași cote, mai ales pentru valea Siretului mijlociu. În legătură cu rolul și statutul așezării dacice de la Brad în perioada secolelor IV-II î.Hr., autorul subliniază modestia așezărilor de pe valea Siretului comparativ cu importanța marilor fortificații din partea de est a Moldovei. Pentru ultimele două niveluri de la Brad, toate rezultatele cercetărilor arheologice dovedesc existența unui centru politic, economic și religios în jurul căruia gravitau așezările din zonă. Astfel, spune autorul, ar fi îndreptățită ipoteza conform căreia așezarea de la Brad - identificată cu *Zargidava* menționată de Ptolemeu, ar fi aceeași cu cea pomenită în inscripția de la *Dionysopolis* ridicată în cinstea lui Acornion.

Atât de necesară în condițiile importanțelor cercetări din așezările de tip *dava* din Moldova, nevalorificate încă în lucrări exhaustive, monografia așezării de tip *dava* de la Brad constituie un valoros reper istoriografic. Regretând lipsa unui plan general al așezării și, eventual, a unor încercări de reconstituire a zonei centrale de pe acropolă, încheiem subliniind importanța apariției acestei lucrări, ale cărei informații și aprecieri îmbogățesc peisajul istoriografic românesc, ea fiind un util instrument pentru specialiștii în domeniu.

CARMEN UNGUREANU

Ieromonah GABRIEL BUNGE, *Evagrie Ponticul. O introducere*, studiu introductiv și traducere diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1997, 256 p.

Editura Deisis din Sibiu ne propune o nouă lucrare în cadrul colecției "Philosophia Christiana"; de această dată autor este ieromonahul Gabriel Bunge, care ne prezintă un personaj ce în ultimele decenii s-a bucurat de o atenție crescândă.

Originar din Pont, Evagrie (345 - 399 d. H.) este una din figurile care au exercitat influența cea mai profundă asupra ascezei creștine. S-a bucurat, atât în Orient, cât și în Occident, de discipoli înzestrați și influenți (Paladie, Ioan Cassian) dar, în egală măsură, și de adversari reductabili (Ieronim, Justinian). Deși prețuit în timpul său, opera și memoria i-au fost condamnate de Sinodul V Ecumenic de la Constantinopol (553), ajungându-se la o situație paradoxală: dacă biserica bizantină îl condamnase pentru origenism, biserica armeană îl cinstește până astăzi ca sfânt (fapt arătat și de traducător în studiul introductiv intitulat *Părintele Gabriel Bunge și dilemele exegezei evagriene: filologie sau/si congenialitate*, p. 5 - 16). Aceeași atitudine o are și biserica coptă.

După cum arată autorul, cartea este dedicată mai ales "omului Evagrie" (p. 20), iar izvoarele pe care le are la dispoziție provin mai ales de la discipoli (Paladie) și prieteni (Rufin) sau de la alți autori (Socrate, Sozomen), precum și cele 62 de scrisori, în traducere siriacă, ce s-au păstrat de la Evagrie. Aceste

scrisori au fost considerate de primul editor al lui Evagrie drept "partea cea mai interesantă" a scrierilor sale (p. 91).

Evagrie s-a născut în jurul anului 345, în orașelul pontic Iboră, în nordul Turciei actuale. Din păcate, nu știm nimic despre tinerețea și anii de studiu ai lui Evagrie, dar se presupune că a studiat în Cezareea Capadociei, renumită pentru școlile ei. Încă din această perioadă aparținea cercului din jurul "marilor capadocieni", ce se caracteriza printr-o mărturisire hotărâtă a ortodoxiei niceniene, împotriva oricărei încercări de contaminare ariană. A fost hirotonit citeț de Vasile cel Mare, făcând parte din clerul său. L-a urmat pe Grigore de Nazianz la Constantinopol, unde a fost hirotonit diacon. În 382 părăsește Constantinopolul și merge la Ierusalim, unde este oaspete al faimoasei aristocrate romane Melania. Odată cu venirea la Ierusalim se încheie un prim capitol din viața lui Evagrie. El nu se mai întoarce niciodată în lumea din care provenea (cea a episcopilor și a retorilor). În duminica Paștilor a anului 383 primește haina monahală și pleacă spre Egipt, leagănul monahismului. Aici îl regăsim în acea categorie a monahilor cultivați, din care s-au recrutat mai târziu cei desemnați de adversarii lor drept "origeniști". Autorul este de părere că "el venise în Egipt cu intenția declarată de a învăța acea înțelepciune pe care toată cultura greacă nu o putea transite" (p. 37). La Kellia, în pustie, Evagrie a rămas 17 ani, până la moartea sa, în ianuarie 399. Aici, el a alcătuit un număr impresionant de scrieri extrem de variate (tratatur ascetic pentru începători, "centurii" cu conținuturi diverse, comentarii scripturistice și scrieri, *Kephalaia Gnostika* și *Epistula dogmatica ad Melaniam*, scrise pentru "cei experimentați") (p. 49). Se remarcă diversitatea temelor abordate, Evagrie fiind un scriitor înnăscut, într-un mediu în care puțin monahi dispuneau de o cultură profană. După cum reiese din *Vita Evagrii coptice*, redactată pe la 420 de ucenicul său Paladie (prezentată, în traducere, în volum, la p. 179 - 192), Evagrie a scris în operele sale numai ceea ce a trăit și a văzut el însuși, și aceasta spre folosul fraților săi (p. 180). Unele cărți erau scrise la cererea prietenilor, ca de exemplu *Antirrhethikos*, după cum aflăm iarăși din *Viața sa coptă* (p. 186). Dar, după cum remarcă autorul, "curăția vieții sale și forța cuvântului rostit și scris au atras asupra lui Evagrie nu numai admirația confrăților (și invidia unora - n.n.), ci și atenția arhiepiscopului Alexandriei, Teofil" (p. 52). Acesta a vrut să-l așeze episcop la Thmuis, însă Evagrie s-a sustras acestei cinstiri, fugind în Palestina.

În ceea ce privește implicarea lui Evagrie în controversele origeniste, trebuie remarcat că numele său nu a apărut niciodată. Abia la 15 ani de la moartea sa, Ieronim îl acuză pentru prima dată de "origenism". Acest lucru pare oarecum straniu dacă se are în vedere faptul că Evagrie trece astăzi drept principalul reprezentant al "origenismului", extrem de răspândit în cercurile monahale. Pe de altă parte însă, cert este că Evagrie aparținea aceluși grup de monahi care țineau cu Origen (p. 60), în sensul că susțineau o înțelegere spiritualizată a Scripturii. Ca urmare, însă, a celei de-a doua crize origeniste din sec. VI, deci la cca. 150 de ani după moartea sa, Evagrie avea să fie atras în noua condamnare a lui Origen. O consecință imediată a acestei condamnări postume a fost nu numai rapida dispariție a unei mari părți a operei sale în originalul grecesc, ci și întunecarea imaginii sale ca om: "din monahul liniștit al pustiei Nitriei el a devenit străinul trufaș pe care l-au dus în rătăcire cultura sa profană și abilitățile sale retorice" (p. 68).

Îi revine meritul ieromonahului G. Bunge de a ne da o nouă perspectivă asupra monahului din Pont, reaşezându-i opera acolo unde îi este locul: în mediul Tradiţiei în care s-a format, pentru că Evagrie însuşi îşi prezintă opera ca pe un rod al învăţăturilor dobândite în pustie (fapt arătat şi de Antoine Guillaumont în *Originile vieţii monahale. Pentru o fenomenologie a monahismului*, traducere de Constantin Jinga, Bucureşti, Ed. Anastasia, 1998).

Volumul mai cuprinde trei studii ce abordează etapele vieţii spirituale (Praktiké - physiké - theologiké), așa-zisul "intelectualism" al spiritualităţii evagriene (nu în zadar a fost numit "filozof în pustie"), glose pe marginea exegezei biblice evagriene.

În finalul lucrării sunt prezentate *Vita Evagrii coptice*, de care am mai amintit, precum şi două din scrisorile lui Evagrie: *Epistula fide*, singura din cele 64 păstrată în originalul grecesc şi *Epistula ad Melaniam*, păstrată numai în siriacă.

O singură observaţie poate fi făcută acestui volum, în care se simte lipsa unui indice general, necesar pentru utilizarea facilă a unei astfel de lucrări.

IULIA MOLDOVAN

DAN GH. TEODOR, *Mestesugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. H.*, Editura Helios, Iaşi, 1996, 198 p.

Unele aspecte deosebit de importante ale "mileniului întunecat", cum este denumită perioada secolelor IV - XI d. H., pot fi clarificate şi cu ajutorul noii sinteze elaborate de reputatul istoric ieşean Dan Gh. Teodor.

Lucrarea, realizată pe baza descoperirilor arheologice, unele din ele inedite, îşi propune să înfăţişeze ansamblul principalelor ocupaţii ale populaţiei autohtone în secolele amintite, ocupaţii care sunt determinate de sedentarismul aceluia care le-au practicat şi, după cum arată autorul, dau posibilitatea "de a înţelege corect fenomenul de continuitate neîntreruptă al acestei populaţii, sau dimpotrivă, în unele zone, în anumite perioade, chiar de discontinuitate, evidenţiindu-se astfel elementele esenţiale care o definesc în ansamblul civilizaţiilor din su-estul european" (p. 7).

Capitolul I prezintă exploatarea şi prelucrarea mineralelor (p. 10-42). Extragerea şi prelucrarea minereurilor (fier, aur, argint, cupru, cositor, plumb etc.), ocupaţii străvechi ale populaţiei autohtone, au continuat să fie practicate şi după retragerea administraţiei romane de la nordul Dunării de Jos, la fel cum au continuat să fie folosite şi vechile mine, deşi cu o rentabilitate mai scăzută, în tot cursul Evului Mediu timpuriu. De remarcat faptul că, după retragerea romană, tehnicile locale de producere a uneltelor au ţinut, în general, pasul cu acelea din Imperiu (p. 25), iar influenţa romană, şi apoi bizantină, a contribuit la realizarea unor produse de bună calitate, uneori asemănătoare cu importurile (p. 24-25). Începând cu secolul VI d. H., avem atestate arheologic o serie de ateliere specializate care nu-şi încetează activitatea în cursul primului mileniu d. H., putându-se vorbi chiar, spre sfârşitul acestei perioade, de o creştere a numărului de ateliere meşterugăreşti. În pofida prezenţei aici a unor migratori, meşterii

locali (alături de aceștia, în domeniul producerii obiectelor de podoabă, vestimentare și de cult au activat și unii meșteri itineranți, veniți din Bizanț, care lucrau la cerere și răspândeau, atât în mediul autohton, cât și în cel al migratorilor, produsele ce erau la modă în Imperiul Bizantin - p. 34, 105) au continuat să făurească unelte, arme, obiecte vestimentare și de podoabă etc., destinate atât schimburilor comerciale cât și tributului impus de noii veniți (p. 26). Alt tribut plătit de autohtoni unor grupuri de populații migratoare așezate temporar în anumite zone ale țării era sarea, regiunile carpato-dunărene având cele mai bogate zăcăminte din sud-estul european (p. 23, 103).

Capitolul II (p. 43-74) se ocupă de activitățile cotidiene, în speță de meșteșugurile casnice: prelucrarea osului, a lânii și a fibrelor vegetale, a lutului, prelucrarea lemnului și a pietrei. Dezvoltarea și continuitatea acestor ocupații de-a lungul secolelor au fost determinate și de faptul că materiile prime existau din abundență în aceste regiuni (p. 43) și erau la îndemână. Un exemplu este prelucrarea lutului (locuitorii de la nordul Dunării de Jos au produs o gamă extrem de variată de forme ceramice: oala-borcan, castronul, strachina, cana, fructiera, capacul, tipsia etc.), ca și, în egală măsură, prelucrarea lemnului (s-a putut crea o adevărată "civilizație a lemnului" în zonele bogate în păduri - p. 62, 109), sau a pietrei.

Capitolul III (p. 75-97) prezintă activitatea din domeniul construcțiilor, precizându-se că, în pofida influențelor romane și bizantine, autohtonii au preferat tipul de locuință tradițională, adâncită în pământ, care "corespundea mai bine necesităților lor de trai, sedentare, legate de agricultură, creșterea vitelor și meșteșuguri, precum și condițiilor climatice, specifice mai ales întinșelor zone de podișuri și câmpie, cel mai intens locuite de populația autohtonă în perioada secolelor IV - XI d. H. (p. 77). Sunt prezentate, apoi, diversele tipuri de cuptoare, sistemele de apărare, insistându-se în mod deosebit asupra celor utilizate de autohtoni, fără a se omite influențele venite din lumea slavă și cea bizantină.

Ultimul capitol (p. 98-114) este dedicat considerațiilor generale.

Studiul este însoțit de ilustrații, un rezumat în limba franceză și un indice de persoane și localități.

Valorificând stadiul actual al cercetărilor arheologice privind principalele ocupații ale populației autohtone, lucrarea prezentată mai sus constituie un excelent instrument de lucru, destinat specialiștilor.

IULIA MOLDOVAN

MIHAIL PSELLOS, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976-1077)*, traducere de Radu Alexandrescu, cuvânt înainte și note de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Polirom, Iași, 1998, 264 p.

Publicarea lucrării lui Mihail Psellos, *Cronografia*, este binevenită în peisajul mult prea sărac al traducerilor în limba română din autori bizantini. *Cronografia* lui Psellos detine un loc aparte în cadrul literaturii istoriografice bizantine, nu atât datorită valorii științifice cât datorită personalității autorului.

Născut în anul 1018, în preajma Constantinopolului, dintr-o familie de rang nobiliar originară din Nicomedia, Mihail Psellos avea să domine, prin uimitoarea vervă a spiritului său, viața intelectuală bizantină din veacul al XI-lea. Spirit enciclopedic, Mihail Psellos s-a interesat de toate domeniile cunoașterii umane cultivate în vremea sa: teologie, filosofie, științele naturale, medicină, matematică, astronomie, jurisprudență, istorie, gramatică, retorică, muzică și poezie. A compus un mare număr de cuvântări, exerciții retorice, opusculе asupra celor mai variate și mai exotice subiecte: alchimie, demonologie, magie, divinație, și a lăsat un număr impresionant de scrisori, prețioase prin amănuntele pe care le oferă despre starea politică și culturală a epocii sale.

Dintre toate lucrările lui Psellos, *Cronografia* rămâne creația cea mai durabilă. Greu de încadrat atât în categoria cronicilor, cât și a istoriilor, lucrarea lui Psellos reflectă, înainte de toate, punctul de vedere al curteanului și omului politic implicat direct în miezul evenimentelor narate. Psellos scrie într-o limbă erudită, arhaizantă, fiecare rând făcând să transpară educația elenică pe care o aprecia într-o foarte mare măsură.

Deși autorul a conceput-o ca pe o continuare la cronica lui Leon Diaconul, din punct de vedere stilistic și al tehnicii de lucru, *Cronografia* se detașează de mediocrele cronici scrise până atunci. Relatarea evenimentelor începe de la urcarea pe tron a lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976) și merge până la sfârșitul domniei lui Isaac Comnenul (1059). Ulterior, relatarea a fost completată prin istorisirea evenimentelor ce au urmat, autorul înfățișând domniile lui Constantin al X-lea, Roman al IV-lea și Mihail al VII-lea (1059-1078).

Cititorul nevizat, dar cunoscător al altor istorici ai veacului al XI-lea, ar putea părea surprins de lipsa de informație istorică superioară celorlalte lucrări, de omisiunea voită sau nu, a unor evenimente marcante ale istoriei bizantine și, mai ales, de egocentrismul și vanitatea autorului, surprins în miezul tuturor evenimentelor, în ipostaze cel mai adesea flatante. Trebuie precizat însă, încă de la început, că autorul selectează faptele cunoscute în raport cu scopul scrierii sale, potrivit unei concepții istoriografice proprii. Psellos renunță voit la unele fapte și evenimente ce întregesc istoria Bizanțului, căutând, înainte de toate, să dea portrete fizice - pe care le îngrijește până la cele mai mici detalii - și portrete morale, foarte abundente dar, adesea, vagi și încărcate de fraze goale. Luptele cu barbarii, luptele de frontiere nu intră în atenția sa, autorul însuși mărturisind acest lucru: "de unde ar fi să scriu pe rând și oștile și taberele și încărcările - precum și celelalte lucruri pe care tot cronicarul ce se vrea sărăguincios obișnuiește să le arate - mi-ar trebui vreme îndelungată și a scrie carte multă povestind, am arătat pur și simplu faptele cele mai de căpetenie, pe măsură ce-mi veneau în minte". Așadar, din noianul de evenimente al zăbuciatului veac XI, autorul selectează doar pe acelea care pot pune în lumină trăsăturile de caracter, însușirile sau defectele celor evocați.

Apoi, nu trebuie uitat faptul că Psellos și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în Constantinopol, în preajma Curții imperiale. În consecință, el se mărginește la a evoca lumea înaltelor sale relații, a intimilor săi din palat, a împăraților și împărăteselor cărora le este indispensabil, care-i cer sfaturi politice sau medicale și care-i adresează ultimele lor cuvinte pe patul de moarte.

Implicat adânc în miezul evenimentelor ce le evocă, lucrarea lui Psellos este în bună măsură și o autobiografie a autorului și, de aici, vanitatea și subiectivismul care se regăsesc în tratarea anumitor momente. Deși încearcă să meargă neabătut pe calea adevărului, deși este conștient de seriozitatea rolului de istoric imparțial pe care și l-a

asumat, autorul sfârșește adesea prin a deforma voit realitatea, mai ales atunci când legăturile sentimentale cu personajul evocat sunt foarte puternice. "Nu știu cum aş face, spune Psellos, ca, pe de o parte, să pot păstra adevărul întâmplărilor neîntinat, iar pe de altă parte să răspund aceluia cu recunoștința pe care i-o datorez"(p. 126).

Primele trei cărți tratează domniile lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025), Constantin al VIII-lea (1025-1028) și Roman al III-lea Argyros (1028-1034), fără prea multe amănunte și cu detașarea celui neimplicat în evenimente. Dintre toți, Bulgaroctonul ar fi meritat, poate, mai multă atenție, însă Psellos se multumește să rezume campaniile împotriva bulgarilor, distrugerea țaratului lui Samuel și cucerirea teritoriilor sud-dunărene într-o singură frază: "După ce a scăpat de amenințarea barbarilor, acesta își subjugă pe toate căile supușii..."(p. 25). Constantin al VIII-lea și Roman al III-lea sunt înfățișați în cele mai sumbre culori: primul, violent și risipitor, căzut în patima curselor de cai, a vânătorii și jocurilor de noroc; al doilea, nehotărât, incapabil și încornorat în văzul tuturor de împărăteasa Zoe.

Tonul afectiv se schimbă când vine vorba de Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1031-1041), privit cu simpatie și compasiune pentru boala care îl măcina. Nu trebuie, însă, trecut cu vederea faptul că, în timpul domniei acestui împărat, Psellos își face intrarea în viața publică, mai întâi ca judecător la Philadelphia și, apoi, ca secretar la Curte. În vremea lui Mihail al V-lea Kalaphates (1041-1042), autorul se află deja în miezul evenimentelor, fiind chiar martor ocular al tragediei care a pus capăt ambiției nemăsurate a acestui suveran.

Sub Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055), Psellos ajunge la cele mai mari onoruri: șef al cancelariei imperiale, vestarh și "consul al filosofilor". Evocarea imaginii acestui suveran trezește în sufletul său sentimente contradictorii: panegiristul de altădată, care nu făcea economie de epitete și comparații, se simte cuprins de jenă, pentru că domnia Monomahului nu a fost una dintre cele mai bune. Deși implicat sentimental, Psellos trebuie să recunoască faptul că Monomahul a socotit domnia "ca un liman fericit" în care se adăpostea, în sfârșit, după atâtea zbuciumări ale vieții (p. 87). Spre sfârșitul acestei domnii, Psellos se va retrage din viața publică, îmbrăcând veșmântul monahal pe muntele Olimp din Bithynia. Cauza principală a deciziei de a se călugări pare a fi conflictul cu patriarhul Mihail Kelularios, al cărui rol crescuse după schisma ce separase răsăritul ortodox și apusul catolic, în 1054 (eveniment trecut sub tăcere de Psellos).

Autorul va reveni la curte sub domnia împărătesei Teodora (1055-1056) și rolul său va spori considerabil în timpul lui Mihail al VI-lea Stratiotikos (1056-1057). Este momentul în care conflictul latent dintre aristocrația birocratică constantinopolitană și aristocrația militară latifundiară izbucnește în forme violente. Și pentru că, prin formație și interesele sale, Psellos aparținea elitei birocratice din capitală, lui îi este încredințată conducerea delegației ce trebuia să trateze cu rebelul Isaac Comnenul, ridicat împotriva împăratului Mihail al VI-lea. Deși lucrurile n-au mers chiar așa cum și-ar fi dorit - iar evocarea nopții de coșmar petrecută în tabăra răsculaților o dovedește -, poziția lui Psellos la Curte se consolidează odată cu urcarea pe tron a lui Isaac Comnenul. Devenit consilier intim al basileului, Psellos prezintă în termeni elogioși domnia energetică a primului Comnen (1057-1059).

În timpul lui Constantin al X-lea Ducas (1059-1067), cariera politică a lui Psellos atinge apogeul; de aici evocarea sentimentală și tendința de a-i trece sub tăcere greșelile amintite de alți istorici ai epocii: avariția, dezinteresul față de armată și mania proceselor.

Domnia lui Romanos al IV-lea Diogenes (1068-1072) reprezintă cea mai controversată parte a lucrării. Ofensiva împăratului împotriva turcilor selgiukizi, absolut necesară pentru siguranța imperiului, este pe nedrept minimalizată sau criticată de Psellos. Niciodată complicitatea sa nu s-a manifestat mai dezgustător decât în fața nefericitului erou. După fiecare biruință îi adresează scrisori panegirice; la întoarcerea din prima expediție îi ține encomiul solemn în numele bizantinilor. După dezastrul de la Mantzikert (19 august 1071), atitudinea sa se schimbă radical. Psellos este cel care propune urcarea pe tron a lui Mihail al VII-lea, alături de mama sa Eudochia, și tot el cere nerecunoașterea împăratului după eliberarea din captivitatea turcilor. Scrisoarea "de mângâiere" pe care o trimite nefericitului Diogenes, în exil, cea adresată lui Andronic Ducas, în clipa în care trădătorul de la Mantzikert asedia pe împărat, bucuria nelocului său la apropierea căderii împăratului și urările de biruință pe care le face conspiratorilor reprezintă o pată întunecată pentru întreaga sa carieră de om politic.

În fine, domnia lui Mihail al VII-lea (1072-1077), protejatul său, este una dintre cele mai lamentabile. Portretul făcut fostului său elev este exagerat și total deplasat, toți ceilalți istorici ai epocii prezentându-l ca pe un individ lipsit de calitățile unui om de stat, învățătura lui Psellos nereușind să facă din el decât un mediocru pedant.

Cronografia a rămas neterminată, ultimele pasaje semănând, mai degrabă cu o colecție de fișe în vederea viitoarei opere. După toate informațiile, Mihail Psellos a murit în cel dintâi an al domniei lui Nikephor Botaniates (1078).

Aceasta este lucrarea celui care a reprezentat personalitatea cea mai marcantă dar și cea mai controversată a epocii sale. Ca învățat, Mihail Psellos a exercitat o adevărată suveranitate intelectuală asupra contemporanilor săi. Ca om, a reprezentat tipul fidel al curteanului fără scrupule, gata la tranzacțiile cele mai imorale. Din nefericire, situația privilegiată de la Curtea imperială a influențat în mod negativ obiectivismul operei, declarația autorului că va rămâne mereu fidel adevărului, reprezentând un deziderat neîmplinit.

În final, apreciem efortul domnului Radu Alexandrescu, care a realizat o traducere inspirată a acestei lucrări de istorie bizantină. De asemenea, se cuvine a fi lăudată încercarea domnului Nicolae-Șerban Tanașoca de a suplini lacunele și ambiguitățile lui Mihail Psellos prin permanenta comparare cu lucrările istoricilor contemporani autorului (Skylitzes, Attaliates, Zonaras). Astfel, cu un aparat critic solid (p. 201-258), lucrarea se adresează în aceeași măsură cercetătorului și celui pasionat de istoria Bizanțului. În concluzie, o apariție editorială inspirată și necesară.

MIHAI TIULIUMEANU

AUREL CODOBAN, *Sacru și ontofanie. Pentru o nouă filosofie a religiilor*, Editura Polirom, Iași, 1998, 200 p.

Iată o carte cu o notă de optimism. Autorul ei, profesor la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, urmează calea existențial-filosofică a filosofiei românești a religiei. Dacă filosofia trebuie să se intereseze de experiența umană în general, atunci filosofia religiilor trebuie să procedeze la fel ca, de exemplu, filosofia artei, unde nu mai există europocentrism - consideră Aurel Codoban. În plus, el încearcă

să înlocuiască acea filosofie ca religie a "elitelor raționaliste" (care dorea să salveze rațional sacrul, în sensul lui Spinoza: o *amor Dei intellectualis*), prin filosofia religiilor pe care ne-o propune. Aceasta dezvoltă liniile fundamentale ale gândirii lui Mircea Eliade, pe fundalul nou al filosofiei heideggeriene și al hermeneuticii lui Paul Ricoeur, pe de o parte, și pe al antropologiei lui Leroi-Gourhan, pe de altă parte (p. 22).

Cartea este structurată pe șapte capitole: I. *Religie, filosofie, filosofia religiilor*; II. *Experiența religioasă*. III. *Sacrul*; IV. *Hierofanie și cratofanie*; V. *Ontofanie și ontologie*; VI. *De la experiența religioasă la religie*; VII. *Dialetica sacrului și profanului*.

Încercând să reabiliteze experiența religioasă (cap. II), Aurel Codoban subliniază faptul că numai în cultura occidentală relația dintre filosofie și religie s-a acutizat până la forma ateismului. El distinge un ateism "raționalist" al cunoașterii științifice, un ateism social-politic și/sau istorist și un al treilea ateism, în numele valorilor. Omul unei singure raționalități - fie generațională, fie semnificată - nu este complet. În dorința de a redescoperi acest om complet, Georges Gusdorf căuta - prin 1953 - să reconcilieze conștiința reflexivă cu ceea ce el numea "conștiință mitică". În perioada "mitului progresului", fără a renunța la disciplina intelectuală, G. Gusdorf vedea în această reconciliere o modalitate de a salva nevoia de a înțelege, care este un privilegiu al omului (*Mit și metafizică*, Editura Amarcord, Timișoara, 1996).

A. Codoban își dezvoltă distincțiile dintre cratofanie și hierofanie, gândire magică și simbol, ritual și mit, pe acea polaritate- gestul și cuvântul-prin care Leroi-Gourhan definea antropologic situația omului (cap. IV).

În acest sistem, dacă hierofania își găsește expresia în mit iar cratofania în ritual, forma elaborată a ontofaniei (adică manifestarea sacrului ca realitate) este ontologia arhaică. Cele mai vechi urme ale ontofaniei-ontologie, autorul le găsește în *coincidentia oppositorum*. O *coincidentia oppositorum* a vieții și a morții. Prima evidență este faptul vieții, propria existență, iar continuitatea ei pare neîndoielnică; dacă moartea poate apărea ca o întrerupere nefirească a vieții, se poate presupune că prima conjurare a acestui rău a fost reprezentarea indistinctă a vieții și a morții (p. 116). Pentru ontologia arhaică, existența celui mort continuă într-o realitate evidentă. Această credință este atestată arheologic prin înhumare.

Peste ontologia arhaică (pe care, în paranteză fie spus, este foarte greu să o descriem, singura cheie rămasă fiind simbolul) s-au așezat straturile succesive ale ontologiilor religioase și filosofice; putem - spune autorul - doar să reconstituim *trecerile*, printr-o *arheologie spirituală*. Autorul se bazează pe exemplul grec, dar nu putem să nu adăugăm faptul că este sesizabilă această trecere încă de la mormintele vânătorilor paleoliticului (și încă, de la primele morminte musteriene, în care s-au descoperit oase de animale alături de cele umane, la mormintele paleoliticului superior, în care imaginea super-realistă a animalului - chiar osemintele - a fost înlocuită cu imaginea plastică - statuete zoomorfe -, implicând modificarea relației om - animal) la cele ale populațiilor care practicau agricultura etc. Sesizăm această trecere, chiar dacă nu putem cunoaște sigur concepțiile lor despre moarte.

Amintim aici că zeitatea cucuteniană era caracterizată de aceeași bipolaritate (unele statuete feminine sunt alcătuite din două bucăți); "Marea Zeiță" este o divinitate a vieții, dar și una a morții (în necropolele de la Capaevka și Vihvatintși s-au descoperit statuete feminine în morminte).

De apariția primelor morminte, Pierre Chaunu lega percepția timpului (experiența existențială alături de reperele naturale). Timpul fără sfârșit, timpul

succesiunii primăverilor și toamnelor este contrazis de moarte. Aici intervine ontologia arhaică.

Cartea lui Aurel Codoban are "deschidere". Oralitatea paginilor ei (pentru că este vorba despre un curs de filosofia religiilor cu schimbări minime) permite o mai ușoară urmărire a textului și dă senzația unui sistem deschis. Și nu se spune că un sistem filosofic închis este ca o piatră de mormânt ?

GIANINA BUZEA